

A Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum Szemklinikájának
(igazgató: Berta András egyetemi tanár) közleménye

A Gräfe (Graefe) családról

ZAJÁ CZ MAGDOLNA

Összefoglalás: A Gräfe (Graefe) család leghíresebb tagja, egyben a múlt század legismertebb szemésze Albrecht von Graefe volt. Mindössze 42 évet élt, de ez alatt az idő alatt a korabeli szemészet minden ágának szaktekintélye lett. Apja, nagybátyja és unokaöccse szintén jelentős szemészek voltak, a gyakorlati szemészeti munka mellett kiemelkedő irodalmi tevékenységgel. Albrecht von Graefe unokája a glaucoma miatt erősen csökkent látású, Blida Heynold von Graefe pedig a vakokat rajzolni tanítja, vak gyermekeknek készít meséskönyveket.

Kulcsszavak: szemészettörténet, Gräfe (Graefe) család

THE GRÄFE (GRAEFE) FAMILY

Summary: The most famous member of the Gräfe (Graefe) family, and also, the most well known ophthalmologist of the last century was Albrecht von Graefe. He only lived 42 years, but during this time he became expert in all fields of the contemporary ophthalmology. His father, uncle and nephew also were significant ophthalmologists, with outstanding work in the ophthalmic literature besides the achievements in practical ophthalmology. The granddaughter of Albrecht von Graefe, Blida Heynold von Graefe, who became visually strongly handicapped because of glaucoma taught the blind to draw and prepared tale-books for blind children.

Keywords: ophthalmological history, Gräfe (Graefe) family.

A múlt században Európában és Európán kívül is a leghíresebb szemész Albrecht von Graefe volt. 1828-ban született és 1870-ben, 42 éves korában, 130 évvel ezelőtt halt meg.

Abban az időben született, amikor a szemészet kezdett kiválni a sebészetből. Az első professzor, akit szemészprofesszornak neveztek ki 1812-ben, Georg Joseph Beer volt és 7 évvel Graefe születése előtt halt meg. Utódját Friedrich Philip Ritterichet pedig Graefe születésének évében nevezték ki szemészprofesszorrá. De még jó pár évtizedig sebészek, seborvosok és hályogszűrők is működtek a szembetegségek területén. Albrecht von Graefe tehát egy olyan időszakban született és tevékenykedett, amikor nagyon sok újat lehetett felfedezni, ha erre megfelelő ember akadt.

A Graefe család Szászországból származik. Dreztától északkeletre Pulsnitz és Kamenitz között van egy kis község, a neve Gräfehain. Ez a név ma is azt hirdeti, hogy itt volt a család eredeti otthona. Az ősök parasztok és kézművesek voltak. Mint érdekességet említem, hogy ezen a területen született Georg Bartisch (1535–1606) is, a híres „Augendienst” c. könyv írója, amely a német szemészet első írásos és rajzos emléke. Szászországnak tehát ez a kis része az európai szemorvoslás szempontjából igen fontos területnek tekinthető.

Itt született Albrecht von Graefe nagyapja, Carl Gottlieb Gräfe, aki később egy lengyel gróf intendánsaként Varsóból irányította egy nagy birtok ügyeit. Varsóban született Carl Ferdinand Gräfe (1787–1840), Albrecht apja. Ő volt az első jelentős szemész a családban. Dreztában és Hallében tanult, majd Lipcsébe került, ahol igen kiváló manualitásával tűnt ki. 1807-ben a bernburgi herceg udvari orvosa lett.

Még csak 20 éves volt ekkor, de az egész hercegség egészségügyét átszervezte. Kórházat épített, hőforrásokat fedezett fel és fürdővárost (Alexisbad) alapított. 1810-ben két újonnan szervezett egyetemre is hívták professzornak, de végül is egy harmadikat, a berlinit fogadta el, ahol sebész- és szemészprofesszor lehetett. 1813-tól katonaeorvos és rendíthetetlenül küzd a hadseregben a járványos tífusz ellen. E tevékenységéért kezdeményezték számára a nemesi cím odaítélését. Ettől kezdve lett az előbbi Gräféből von Graefe a család neve. Talán érdemes megjegyezni, hogy tulajdonképpen Albrecht nagyapja már 1795-ben nemességet kapott Stanislaw August Poniatowski lengyel királytól, de ezt feltehetően nem sokra becsülte és nem adta tovább fiainak. Carl Ferdinand, Albrecht apja viszont igen szerette a címet, kitüntetések. A híres fiú, Albrecht ilyen szempontból a nagyapjára hasonlított, nagyon kritikusan szemlélte a monarchiát és kifogásait sokszor drasztikusan kinyilvánította.

Visszatérve Carl Ferdinand von Graeféhez, el kell mondan, hogy a szemészet számos területén tevékenykedett. Leginkább a plasztikai sebészeti műtéteit kell megemlíteni. Ő használta először a plastica szót műtétek jelölésére és alkotta a rhinoplastica és blepharoplastica szavakat 1818-ban. 1820-ban Philip von Waltheral együtt az igen nívós „Journal der Chirurgie und Augenheilkunde” c. folyóiratot kezdte szerkeszteni. A kancsalság elleni műtétek egyik európai úttörőjének, továbbá a Credé csepp egyik első bevezetőjének és népszerűsítőjének is tekinthető.

Fiatalabb öccse, Albrecht nagybátyja, Eduard Adolf Gräfe (1794–1859) szintén orvos volt, Berlinben tevékenykedett mint sebész, szemész és fogász. Segítette bátyját a „Journal” szerkesztésében, egyetemi előadásokat tartott, majd ő is a porosz hadsereg katonaeorvosa lett.

A család negyedik szemész tagja *Alfred Carl Gräfe* (1830–1899) Albrecht unokaöccse, aki nála tanulta a szemészetet Berlinben, majd Halléba került mint ordinárius.

*Alfred Carl Gräfe*ről az a legfontosabb tudnivaló, hogy *Edwin Theodor Semisch*-sel (1833–1909), aki Bonnban volt a szemészet első ordináriusa, 1874–1877 között kiadták a hétkötetes „Handbuch der gesamten Augenheilkunde” c. művet. Ez a híres, egyszerűen *Gräfe–Semisch*-nek becézett kézikönyv sorozat. Sokan abban a tévedésben vannak, hogy ez a könyv is Albrecht nevéhez fűződik, pedig mint láthatjuk, unokatestvére, *Alfred Carl Gräfe* munkája.

Ezek után pedig térjünk át *Albrecht von Graefére*. Tizenkét éves volt, amikor apja meghalt. Hannoverbe hívták a feltételezhetően szimpátiás ophthalmiában szenvedő koronaherceghez. Már elindulás előtt lázas volt, de a hercegi hívatást képtelen volt visszautasítani. Elutazott és 1840 júliusában meghalt. Egyes udvari pletykák szerint öngyilkos lett azért, mert a trónörököszt nem tudta meggyógyítani. Valószínűbb azonban hogy tifusban halt meg.

Friedrich Wilhelm Ernst Albrecht von Graefe 1828. május 22-én született. Névlegesen II. Frigyes Vilmos király a keresztapja, akit a keresztelől *Albrecht herceg* képviselt.

A kis *Albrecht*et házitánítók tanították, nem járt nyilvános iskolába, amiért később úgy fizetett meg, hogy a gyermekbetegségeket felnőttkorban kapta meg.

A szülői házban az akkori berlini élet szellemi nagyságaival rendszeresen találkozott. Híres írók, szobrászok, színészek, építészek, miniszterek (pl. *Alexander von Humbolt*) voltak házuk rendszeres vendégei.

Első óriási gyermekkori élménye az volt, hogy még apja oldalán, 1838-ban utazhatott a Berlin és Zehlendorf közötti pár kilométeres vasútvonalon, az ünnepélyes megnyitás alkalmával.

Az otthoni tanulmányok után a Berlinben legjobbnak ismert francia gimnáziumba került a fiatal *Albrecht*. Az 1843–44-es tanévben fejezte be a gimnáziumot és 15 éves korában elkezdte az orvosegyetemi tanulmányait.

Berlinben ebben az időben meglehetősen szabados élet folyt. Az egyetemisták igyekeztek az egyetem és a klinikák környékén lakni. A szobákat kiadó tulajdonosok válogatás nélkül fogadták be a diákokat és a prostituáltakat. Ivás, verekedések és a lányok foglalták el a diákok idejének jó részét.

Auguste von Graefe, Albrecht anyja, aki ekkor már 5 éve özvegy, okos asszony volt. A „Villa Finkenheerd” felett, ahol a család lakott, szabad kezét adott fiának. Meghívhatta ide minden barátját legalább egyszer egy héten. Beszélgettek, énekeltek, zenéltek, sokat dohányoztak, és sört is bort is ihattak, tisztos határokon belül.

Az anyai gondosságnak, mint később kiderült, hátrányai is voltak. Berendezett fiának egy kis laboratóriumot a házukban, ahol egyszer robbanás történt és Albrecht brómgőzöket lélegzett be. Ennek hatását élete végéig érezte. Ezért utasította szinte mindig vissza az éteres és kloroformos narkózis alkalmazását műtétei végzésénél – pedig ez volt a kor újdonsága. Az egyébként minden újra fogékony *Graefe* a fiatalkori baleset miatt nem tudta elviselni az éter- és a kloroformgőzt.

19 évesen kezében volt az orvosi diploma. A disszertációját a brómról és különböző formáiról írta. Érdekes, hogy

1. ábra. A német posta 1978-ban megjelent, Albrecht von Graefét ábrázoló bélyege

valószínűleg az akkori szokásoknak megfelelően, latin nyelvű téziseket is írt a disszertáció végére, amelyek a témától teljesen különálló gondolatok voltak. Kettőt idézek: 1. A vakság nem önálló betegség, hanem tünet. 2. A legjobb államforma a köztársaság, a praktikus fennálló a monarchia. Meg kell jegyezni, hogy Graefe soha nem vett részt aktívan a politikában.

Egy év alatt letette az akkor szükséges államvizsgákat. Sebészetből *Dieffenbach* vizsgáztatta. Jó jelenet lehetett, amikor vizsga végén az apró termetű *Dieffenbach* csodálkozva pillantott fel a magas, karcsú *Graefére*, és a többi jelölthöz a következő szavakat intézte ékes berlini tájszólásban:

„Gyerekek, figyeljete erre, ebből valamikor valami különleges lesz.”

1848 nyarán első munkaként egy kolerajárvány felszámolásában dolgozott mint kisegítő orvos.

Az okos anyja ekkor eldöntötte, a fiának utazni kell, hogy ismereteit bővítse. Maga és *Wanda* nevű lánya is vele ment, sőt Albrecht két barátjának a költségeit is vállalta. A két barát *Eduard Michaelis* és *Adolf Schufft* volt.

Az utazás célja a szakterület kiválasztása és a tanulás volt. Az első állomás Prága, ahol *Ferdinand Arlt* volt a professzor. Tanítója és barátja, majd csodálója lett a nála 16 évvel fiatalabb *Graefének*. Graefe később a következőket írta erről a kapcsolatról „...ich denke, ohne Arlt würde ich vielleicht garnicht als Ophthalmologe nach Berlin

zurückgekehrt sein" (...ha Arlt nincs, én valószínűleg nem szemésként tértem volna vissza Berlinbe).

A tanulmányút következő állomása Párizs volt. A fiatal Graefére itt a legnagyobb hatást a Frankfurt M.-ből kívándorolt *Sichel* és tanítványa, *Desmares* gyakorolta.

Majd nagyobb körutazás következett Belgiumban, Franciaországban, Svájcban. Mivel a vasúti összeköttetés még igen kezdetleges volt, a nagy távolságok tekintélyes részét gyalog tette meg barátaival.

A következő állomás Bécs. *Beer* utódja, a magyar származású *Anton Rosas*, (1791–1855) vezette ekkor a klinikát. Ott dolgozott *Beer* veje, *Friedrich Jaeger* is, akitől *Graefe* főként a finom, kímélő műteti technikát sajátította el.

1851 nyarán meglátogatta *Graefe* a londoni világkiállítást és tanult *George Critchett*-től (1817–1882) és *William Bowmantól* (1816–1892). És találkozott a nála 10 évvel idősebb *Frans Cornelis Dondersszel*, aki Utrechtben volt az anatómia és a fiziológia professzora. *Graefe* egyénisége és barátságuk vette rá *Donderst*, hogy ettől kezdve főleg szemészeti problémákkal foglalkozzon.

A berlini szemészeti karrier azzal kezdődött, hogy 1851-ben tudatta, a Behrenstrasse 48 alatt megnyitotta a vagyon-talan betegek részére az ingyenes rendelőt. Majd a Johannisstrassén egy nyilvánosházban két szobát bérelt és elhelyezett két ágyat. Ezzel megalapította szemklinikáját. Az első beteg csak két hónap múlva jött, egy rokkant, aki-nél *coremorphosist* végzett.

A gazdag páciensek otthon operáltatták magukat ebben az időben, vagy a betegség és kezelés időtartamára egy szállodában szálltak meg. Tehát a két ágy nem volt nagyon kevés. 1786-ban *Beer* is két ágygal alapította meg szemklinikáját. *Graefe* a Karlstrassén bérelt 1852-ben előbb két szobát, majd az egész emeletet, később pedig az egész házat. Népszerűsége és betegeinek száma egyre nőtt. 1859-ben már 142 beteget tudott klinikájára felvenni. Igaz, hogy ekkor már a szomszédos házak lakásait is igénybe kellett vennie betegszobák létesítése céljából. Előbb 6, majd 15 ágyat bocsátott ingyen a szegény betegek kezelésére. Állami segítséghez alig jutott, ezért kiadásait a magánbetegek-től kapott bevételéből fedezte.

Érdekes adatot tudunk meg abból a levélből, amelyet *Graefe* königsbergi barátjához, az extraordinárius *Julius Jacobsonhoz* írt.

„A helyzetem a következő: ordinárius vagyok és mint ilyen kapok évente 500 tallért. Ezért a pénzért 50–60 gyakorló orvost oktatok a klinikán, akiknek nagy része specialista óhajt lenni. Valószínűleg alulértékelek, ha azt mondom, hogy a klinikámnak a költsége évente 5000 tallér. Így az a szerencse, hogy taníthatom a szemészetet, 500 tallér királyi fizetést jövedelmez, nekem pedig 5000 talléromba kerül.” (Az összeg értékének a megítéléséhez hozzájárulhat a következő adat: A privátklinikán abban az időben egy privátszoba napi 1/4–1/2 tallérba került.)

1851-ben, ahogy *Graefe* meghallotta, hogy *Hermann Helmholtz* olyan eszközt konstruált, amellyel élőben lehet a retinát tanulmányozni, rögtön levelet írt *Helmholtz*nak. Megkérte, hogy optikusként készítessen számára is egy szemtüköröt és küldje el Berlinbe. Egy helyett hármat kapott. Egyet megtartott, egyet-egyét pedig barátainak küldött Párizsba és Londonba. És ekkor elkezdődött a gyakorlato-

zás. Lassan vált általánossá a szemtükör alkalmazása. 1857-ben Brüsszelben tartották az első nemzetközi szeméskongresszust. Itt már többen demonstrálták a szemtükör alkalmazhatóságát.

Graefe barátai és tanítványai 1853–1868-ig a következő kórképeket ismerték fel a szemtükör segítségével:

- 1853. Retinitis pigmentosa
- 1853. Ablatio retinae
- 1854. Maculadegeneratio
- 1854. Glaucomás artéria-pulsus
- 1855. Retinitis diabetica
- 1855. Trombosis venae centr. retinae
- 1855. Retinitis albuminurica
- 1859. Retinitis syphilitica
- 1859. Embolia a. centr. ret.
- 1860. Látóidegfő-gyulladás agybetegségeknel
- 1861. Leukaemiás elváltozások
- 1866. Pangásos papilla
- 1867. A chorioidea miliartuberculosis
- 1868. Glioma és sarcoma.

A szemészeti műtét területén különösen kiemelkedő alkotott *Graefe*. Apja munkájától inspirálva foglalkozott a kancsalsággal. *Remky* szerint *Graefe* egy témával sem foglalkozott olyan sokat (1850–1868), mint a szem motoros és szenzoros tevékenységével. Szemizomműtéteket pedig lényegesen gyakrabban végzett, mint például hályogműtétet. Életében egyetlen könyvet írt, mégpedig a szemizombénulásokról (*Symptomlehre der Augenmuskellähmungen*; Berlin, 1867. Herman Peters).

Az antiglaucomás iridectomia egy hosszú, megfigyelésen és logikus következtetéseken alapuló folyamat eredménye volt. Az első megfigyeléseit gyulladásos, secundaer glaucomás szemeken tette. Észlelte, hogy a paracentesis, az exudatum lebocsátása és a seclusio operatív megszüntetése, a művi pupillaképzés (*coremorphosis*) nyomáscsökkenést okoz. A *coremorphosis* akkor az iris egy darabjának a kímetszését jelentette. Fontos lépés volt az iridectomia felé *Graefe* zseniális felismerése, hogy ha az iridectomia alkal-mával a pupilla területét meghagyja, az nem befolyásolja a műteti eredményt. 1857-ben ajánlotta *Graefe* először az iridectomiát a glaucoma terápiájaként. A perifériás iridectomia akkori technikája azonban gyakran filtrációs párna kialakulását eredményezte. Emiatt gyakran nemcsak akut, hanem krónikus (*simplex*) glaucoma esetében is eredményesnek bizonyult. A *Graefe*-féle antiglaucomás iridectomia tehát a modern filtrációs sebészet alapjainak is tekinthető.

Megalkotta hályogkését, és 1858-tól a hályogműtsész után profilaktikus iridectomiát végzett. Írt 1854-ben a lineáris extractióról. A 60-as évekre 120 ágyasra bővített klinikán évente mintegy 1600 nagyobb műtétet végzett.

Abban az időben az asepsis hiánya és a fertőzések okozták a legtöbb bajt. *Arlt* például azt tanította, hogy a műszereket nem a műtét előtt, hanem a műtét után kell megmosni. A *Daviel*-kanalat pedig, mielőtt az operátor beviszi a szembe, az ajkai között kell végighúzni, hogy ezzel síkossá tegye. *Graefenek* viszonylag kevés infekciója volt. Valószínűleg azért, mert erősen dohányzott és feltételezték, hogy a nikotin sterilizálja az operátor nyálát. Másrészt viszont

Graefe igen gyorsan operált, egy óra alatt fél tucat hályogműtétet csinált meg.

Graefének a klinikáján három barátja volt a segítőtársa, *Adolf Schuft*, *Eduard Michaelis* és *Julius Arendt*. Mindhármuknak volt magánrendelése is, hiszen meg kellett élniük. *Graefe* rendkívül népszerű volt. Gazdagabb betegektől 60 aranyat kért, ami *Münchow* szerint 1980 körül kb. 1000 DM-nek felelt meg.

Napirendje a következő volt. Igen későn feküdt le és nem kelt fel túl korán. A délelőttöt az előadásokra és a tudományos munkára áldozta. Késő délután kezdett operálni és négyszer egy héten este még privát rendelést tartott. Este pedig mindig meglátogatta a klinikát, bármilyen későn végzett is.

A betegek valójában az egész világból özönlöttek hozzá. Egyszer Hamburgban a kollégák 8 beteget akartak neki bemutatni, de a szállodát rövid időn belül megszállták a vizsgálatra vágyó betegek, mintegy háromszázan.

Graefe könyvet csak egyet írt, de a tudományos cikkeket, mindenféle témáról, szinte ontotta. Az „Archiv f. Ophthalmologie”-ben cikkei mintegy 2500 oldalt foglalnak el.

Hogyan bírta mindezt a rengeteg munkát? Valószínűleg úgy, hogy naponta fecskendezett be magának olyan adag morfint, amely élénkítőleg hatott rá és fokozta munkabírást. E mérsékelt adagolt szernek is köszönhetjük tehát, hogy olyan termékeny volt élete, olyan sok mindent fedezett fel és tanított meg kortársainak és hagyott szakmai utódaira. Ugyanakkor a saját egészségét is rombolta. Ez a példája természetesen nem követendő. Mentségére szolgál, hogy halála után 4 évvel jelent meg a cikk *Louis Lewin* bécsi gyógyszerintanár tollából, aki először minősítette kórosnak a morfinizmust.

Csak legközelebbi barátai tudták kezdetben *Graeféről*, hogy súlyos tüdőtuberkulózisban szenved. 1861 őszén egy konzultációs utazás kapcsán súlyos tüdővérzést kapott és hosszú ideig a halál küszöbén állt. Távollétében régi társa, *Adolf Schuft* vezette a klinikát és teljesen átvette a hatalmat *Graefe* halálának reményében. Mikor kiderült, hogy *Graefe* mégis visszatér, eltűnt, miután elbocsátotta a személyzetet és a betegeket is. *Graefének* a klinikateremtést előről kellett kezdenie.

A másik, meglehetősen nagy csalódás volt *Graefe* számára, hogy egyetemi karriert nem futhatott be. Ennek egyik oka az volt, hogy nem volt sebészi képesítése, amit az akkori porosz szabályok a szemészekről is megköveteltek, s voltak ellenfelei, akik kinevezését akadályozták. A legjelentősebb ezek között *Rudolf Virchow* (1821–1902) volt.

1862-ben házasodott meg, *Anna Knuth* (1842–1872) dán grófnőt vette feleségül. 5 gyermekük született: *Anna* (1863–1939), *Blida* (1865 †), *Olga* (1866–1949), *Albrecht* (1868–1933) és *Ernst* (1869 †).

Az egyetlen életben maradt fiúra igen büszke volt és fantáziáiban már mint szemorvos utódot látta. Ez az óhaja

nem teljesedett be. *Albrecht jun.* katonatiszt lett, majd képviselő. Szélsőséges reakciós, nacionalista, antiszemita nézeteket és csoportot képviselt.

Az utolsó portré *Graeféről* egy székben ülő, 42 éves öregembert mutat. 1870. július 20-án reggel 3 órakor halt meg. És ezzel bevégeződött egy emberben megtestesülő csoda (1. ábra).

Néhány szót kell még szólnom egy unokájáról, az *ifjabb Albrecht* lányáról, akivel volt alkalmam megismerkedni. 1993-ban Bécsben *Pintér Lászlóval* részt vettünk a *Julius Hirschberg Társaság* ülésén és ott találkoztunk *Graefe* unokájával. *Blida Heynold von Graefe* 1905-ben Mecklenburgban született. 1939 és 1970 között 9 könyvet írt, majd Rómába került, rajzolni kezdett és grafikáiból számos kiállítást rendeztek Svájcban, Olaszországban és Németországban.

És ekkor jött a sors iróniája. A glaucomás emberek megmentője, a nagy *Albrecht von Graefe* unokája glaucoma miatt lassan elvesztette a látását. Utolsó, 1995. július 15-i levelében azt írta nekem, hogy egy elektromos olvasókészülék lehetővé teszi számára a rövidebb szövegek olvasását, noha a látása 14%-ra csökkent.

Blida von Graefe az utóbbi években tapintható rajzokat, s ebből meséskönyveket készített gyermekeknek. A mellékelt magnószalagon maga mondja a szöveget.

Rajzolni tanítja a vakokat. 1980 óta ismeretes egy technika, az ún. thermographia, amely tapinthatóvá teszi a rajzokat. Van egy speciális japán papír, amelyre a vakok rajzolhatnak, és amin kissé kiemelkednek a vonalak.

Így áldozza életét a vakoknak az unoka, akinek nagyapja korának leghíresebb szemésze volt, és akinek pályafutását úgy jellemezték, hogy „Leben für das Licht” (Élet a fényért).

Irodalom

1. *Graefe A. v.*: Ueber die Coreomorphosis gegen chronische Iritis und Iridochorioiditis. Arch. Ophthal. (Graefe) 2. II, 202 (1856).
2. *Graefe A. v.*: Ueber die Wirkung der Iridektomie beim Glaukom und die glaukomatösen Prozesse. Arch. Ophthal. (Graefe), 3. II, 456 (1857).
3. *Heynold v. Graefe, B.*: Albrecht von Graefe. Mensch und Umwelt. Thieme, München (1969).
4. *Münchow W.*: Albrecht von Graefe, Biograph. hervorrag. Naturwiss., Techniker und Mediziner. Bd. 33. Teubner, Leipzig (1978).
5. *Münchow W.*: Geschichte der Augenheilkunde. Enke, Stuttgart (1984).
6. *Remky A.*: Carl Ferdinand von Graefe (1787–1840) und sein letzter Patient: Kronprinz Georg von Hannover (1819–1878). Nuntia documenta annotationes der Julius-Hirschberg-Gesellschaft (1987).
7. *Remky H.*: Augenmuskellehmungen – Albrecht von Graefes bevorzugtes Forschungsgebiet zwischen Physik und Psychophysik. In: Hartmann Ch.: Albrecht von Graefe. Verlag f. Medizin und Naturwissenschaften (1996).
8. *Sneck P.*: Die Privatklinik Albrecht von Graefes in Berlin. In: Hartmann Ch.: Albrecht von Graefe. Verlag f. Med. und Naturwissenschaften (1996).

A szerző levelezési címe: Dr. Zajác Magdolna
DEOEC, Szemészeti Klinika
4012 Debrecen, Nagyterdei körút 98.